

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

І. І. ІЛЬЧЕНКО

СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА

Методичні рекомендації до практичних занять та
самостійної роботи
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра 035 філологія
спеціалізації українська мова та література

Затверджено
Вченою радою ЗНУ
протокол № 4 від 24.11.2020 р.

Запоріжжя
2020

УДК 811.163.1(075.8)

I – 487

Ільченко І.І. Старослов'янська мова : методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи. Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 45 с.

Рекомендації містять зміст практичних занять, самостійну роботу з індивідуальними завданнями, тести, термінологічний словник, завдання до підсумкового контролю та рекомендовану літературу з курсу «Старослов'янська мова».

Навчально-методичне видання сприятиме вивченню старослов'янської мови, читанню глаголичних та кириличних пам'яток, допоможе при вивченні фонетичних особливостей старослов'янської мови у порівнянні з сучасними слов'янськими мовами.

Методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра 035 філологія спеціалізації українська мова та література

Рецензент:

Мацегора І.Л., кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології

Відповідальний за випуск:

Христіанінова Р.О., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ЗНУ

ВСТУП

Курс старослов'янської мови як одна з навчальних дисциплін історико-лінгвістичного циклу має винятково важливе значення для формування загального мовознавчого світогляду майбутніх філологів.

Старослов'янська мова, яка першою з усіх слов'янських мов була зафіксована на письмі, своєю фонетико-граматичною системою дуже близька до праслов'янської мови пізнього періоду. Отже, вивчаючи звукову систему та словозміну старослов'янської мови, студенти пізнають основні мовні закони, що визначали розвиток праслов'янської мови, а згодом окремих слов'янських мов. Те, що факти старослов'янської та праслов'янської мов послідовно розглядаються в зіставленні з відповідними фактами української та інших слов'янських та неслов'янських індоєвропейських мов, забезпечує усвідомлення студентами історико-типологічних рис різних слов'янських мов.

У систему практичного курсу «Старослов'янської мови» входять аудиторні заняття та позааудиторні форми роботи, а саме: самостійна робота та індивідуальне завдання.

Аудиторні заняття проводяться під керівництвом викладача у вигляді практичних занять з використанням тренувальних вправ або практичних завдань з опорою на відповідний теоретичний матеріал, спрямовані на поглиблення науково-теоретичних знань, оволодіння науковими методами.

Практичні заняття передбачають узагальнення найважливіших науково-теоретичних положень (з відповідної теми), але головне їх завдання – вироблення навичок лінгвістичного аналізу, підтвердження цих положень практикою.

МЕТА КУРСУ – ознайомлення студентів із історією старослов'янської мови, графікою, фонетичною, лексичною та граматичною системою старослов'янської мови, що дозволить студентам через писемні пам'ятки останньої скласти уявлення про мову праслов'янську, з якої ведуть свій початок усі мови слов'янського світу.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ:

формувати у студентів уявлення про мову як продукт тривалого історичного розвитку в створенні якого брали участь попередні покоління;

➤ виробити шанобливе ставлення до мовотворчості народу, потребу піклування про свою мову, долю якої не в праві вирішувати останнє покоління;

➤ допомогти студентам опанувати літературні норми для практичного їх застосування.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

1) що є сутністю поняття старослов'янської мови;

2) особливості її фонетичної, морфологічної та синтаксичної будови, успадковані чи трансформовані сучасними слов'янськими мовами, зокрема українською;

3) як фонетичні явища старослов'янської мови впливають при аналізі сучасної української мови

уміти:

1. читати й розуміти кириличні тексти старослов'янською мовою;
2. аналізувати особливості та явища фонетичної й граматичної будови, їх продовження чи видозміну в сучасній українській мові;
3. реконструювати праслов'янські етимони з урахуванням фонетичних процесів старослов'янської та української мов;
4. визначати старослов'янські елементи в системі сучасної української мови, характеризувати їх статус та функціональне призначення.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен набути таких знань, умінь та компетентностей:

Заплановані робочою програмою результати навчання та компетентності	Методи і контрольні заходи, що забезпечують досягнення результатів навчання та компетентностей
РНЗн-1 Знає сучасні теоретичні основи предметної спеціалізації, здатний застосовувати елементи теоретичного та експериментального дослідження в професійній діяльності	Методи навчання: Пояснювально-ілюстративний (інтерактивна лекція, лекція з мультимедійною презентацією; проблемна лекція); частково-пошуковий (бесіда); репродуктивний (робота з навчально-методичною літературою); інтерактивні (рольові ігри, тренінгові вправи). Підсумкові контрольні заходи: залік. Поточні контрольні заходи: контрольні роботи, виконання тестових завдань в системі Moodle, підготовка презентацій, виступи на практичних заняттях, виконання практичних вправах.
РНЗн-4 Здатний реалізовувати державний стандарт і навчальні програми з української мови	Методи навчання: Пояснювально-ілюстративний (інтерактивна лекція, лекція з мультимедійною презентацією; проблемна лекція); частково-пошуковий (бесіда); репродуктивний (робота з навчально-методичною літературою); інтерактивні (рольові ігри, тренінгові вправи).

	Підсумкові контрольні заходи: залік. Поточні контрольні заходи: контрольні роботи, виконання тестових завдань в системі Moodle, підготовка презентацій, виступи на практичних заняттях, виконання практичних вправах.
РНУ-4 Має навички знаходження, обробки та аналізу інформації з різних джерел (передусім – за допомогою цифрових технологій)	Методи навчання: Пояснювально-ілюстративний (інтерактивна лекція, лекція з мультимедійною презентацією; проблемна лекція); частково-пошуковий (бесіда); репродуктивний (робота з навчально-методичною літературою); інтерактивні (рольові ігри, тренінгові вправи). Підсумкові контрольні заходи: залік. Поточні контрольні заходи: контрольні роботи, виконання тестових завдань в системі Moodle, підготовка презентацій, виступи на практичних заняттях, виконання практичних вправах.

Результати навчання та форми і методи їх демонстрування

Заплановані результати навчання та компетентності	Форми та методи навчання досягнення результатів навчання
РНЗн-1 Знає сучасні теоретичні основи предметної спеціалізації, здатний застосовувати елементи теоретичного та експериментального дослідження в професійній діяльності	Форми навчання: Підсумкові контрольні заходи: залік. Поточні контрольні заходи: контрольні роботи, виконання тестових завдань в системі Moodle, підготовка презентацій, виступи на практичних заняттях, участь у рольових та тренінгових практичних вправах. Методи навчання: Пояснювально-ілюстративний (інтерактивна лекція, лекція з

	мультимедійною презентацією; проблемна лекція); частково-пошуковий (бесіда); репродуктивний (робота з навчально-методичною літературою); інтерактивні (рольові ігри, тренінгові вправи).
РНЗн-4 Здатний реалізовувати державний стандарт і навчальні програми з української мови	Форми навчання: Підсумкові контрольні заходи: залік. Поточні контрольні заходи: контрольні роботи, виконання тестових завдань в системі Moodle, підготовка презентацій, виступи на практичних заняттях, участь у рольових та тренінгових практичних вправах. Методи навчання: Пояснювально-ілюстративний (інтерактивна лекція, лекція з мультимедійною презентацією; проблемна лекція); частково-пошуковий (бесіда); репродуктивний (робота з навчально-методичною літературою); інтерактивні (рольові ігри, тренінгові вправи).
РНУ-4 Має навички знаходження, обробки та аналізу інформації з різних джерел (передусім – за допомогою цифрових технологій)	Форми навчання: Підсумкові контрольні заходи: залік. Поточні контрольні заходи: контрольні роботи, виконання тестових завдань в системі Moodle, підготовка презентацій, виступи на практичних заняттях, участь у рольових та тренінгових практичних вправах. Методи навчання: Пояснювально-ілюстративний (інтерактивна лекція, лекція з

	мультимедійною презентацією; проблемна лекція); частково-пошуковий (бесіда); репродуктивний (робота з навчально-методичною літературою); інтерактивні (рольові ігри, тренінгові вправи).
--	--

1. Леута О. І. Старослов'янська мова. Київ : Інкос, 2007. 255с.
2. Майборода А. Старослов'янська мова. Київ : Вища школа, 1969. 267 с.
3. Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ: Наука, 1985. 234 с.
4. Сказания о начале славянской письменности. Москва : Наука, 1981. 215 с.
5. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 1983. 253 с.

Методичні рекомендації

У першому питанні потрібно розкрити історію походження старослов'янської писемності, тобто подати головні відомості про старослов'янську мову, час створення слов'янської писемності. Изводи (редакції) старослов'янської мови. Визначити кількість редакцій (ізводів). Особливості болгаро-церковнослов'янських ізводів, сербсько-хорватсько-церковнослов'янських ізводів та русько-церковнослов'янських ізводів. Питання про етногенез слов'ян, а саме висвітлити міграційну та автохтонну теорії походження слов'ян, що позначає термін «вереди». В творах яких письменників вперше з'являються згадки про слов'ян. Праслов'янська мова. Становлення праслов'янської мови, балто-слов'янська мовна єдність та показати процеси пов'язані із розпадом індоєвропейської мови на окремі групи мов. Історія створення письма у слов'ян.

Друге питання практичного присвячено просвітницькій діяльності братів Костянтина (Кирила) та Мефодія. Костянтин Філософ (827-869 рр.) і Мефодій 837-883 рр.). Історія створення письма у слов'ян. Життя братів-просвітителів. Моравська місія. Діяльність братів у Моравії і Паннонії (863-867 рр.). Поїздка у Рим. Освячення слов'янських книжок у Римі. Джерела для вивчення життєвого і творчого шляху братів. Списки «Житія Кирила» та «Житія Мефодія».

У третьому питанні розкрити значення старослов'янської мови для вивчення слов'янських мов, а саме зосередитись на історії наукового дослідження старослов'янської мови. Основоположник наукового вивчення старослов'янської мови, патріарх слов'янської філології Йозеф Добровський. Основні праці Й. Добровського. Основоположник європейського порівняльно-історичного мовознавства Олександр Востоков. Праці Ізмаїла Срезневського. Сучасні здобутки в галузі вивчення старослов'янської мови.

Питання для самоперевірки

1. Старослов'янська мова – це...?
2. Хто перший зі слов'янських народів був хрещений?
3. Дослідники старослов'янської мови.

4. На які групи поділяються сучасні слов'янські мови (назвіть їх) ?
5. Назвіть пам'ятки, в яких подаються відомості про Костянтина (Кирила) та Мефодія.

Заняття № 2-3

Тема: Слов'янські азбуки

Теоретичні питання

1. Джерела слов'янських азбук (кирилиця і глаголиця).
2. Слов'янські та запозиченні букви.
3. Діакритичні знаки.
4. Числове значення букв.

Практичні завдання

1. Вивчити азбуку кирилицю.
2. Виписати лігатури.
3. Записати числа від 11 до 19.

 Основні поняття: *азбука, кирилиця, глаголиця, дублети, лігатури, носові, редуковані, юс великий, юс малий, титло, паєрик (паєрок), камора, придиhi*

Література

- 1. Леута О. І. Старослов'янська мова. Київ : Інкос, 2007. 255с.
2. Майборода А. Старослов'янська мова. Київ : Вища школа, 1969. 267 с.
3. Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985. 234 с.
4. Хабургаев Г.А. Старославянский язык. Москва : Наука, 1974. 287 с.
5. Ван-Вейк А. Руководство по старославянскому языку. Москва : Наука, 1952. 167 с.
6. Мейе А. Старославянский язык. Москва : Наука, 1951. 234 с.
7. Горшков А. Старославянский язык. Москва : Наука, 1963. 287 с.
8. Кондрашов Н. Славянские языки. Москва : Наука, 1956. 125 с.
9. Львов А. Очерки по лексике памятников старославянской письменности. Москва : Наука, 1968. 156 с.
10. Сказания о начале славянской письменности. Москва : Наука, 1981. 215 с.
11. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 1983. 253 с.

КИРИЛИЦЯ

Методичні рекомендації

У першому питанні подаються джерела слов'янських азбук (кирилиця і глаголиця), а також різні гіпотези щодо назв обох азбук. Зверніться до роботи В. А. Істріна 1100 років слов'янської азбуки. Гіпотези щодо назви азбук, звідки походять назви «глаголиця» та «кирилиця». Історія походження азбук. Проблема давності слов'янських азбук. Коротка історія питання. Загальна характеристика азбук. «Письмена черноризця Храбра». Проблема діалектної основи старослов'янських азбук.

У другому пункті розкривається питання стосовно слов'янських та запозичених літер. Звернути увагу як в азбуці можна було визначити, які букви слов'янські, а які запозичені. З яких мов запозичувались букви. Кількість запозичених та слов'янських букв. Що вирізняє запозичені букви від ісконнослов'янських. Які з цих букв і зараз використовуються в азбуці. Дати визначення, що таке дублети та назвати пари дублетів. Лігатури. Особливості запозичених літер Ъ (ксі), Ѣ (псі), Ѥ (іжиця). Носові голосні: юс малий А, ІА; юс великий Ж, ІЖ. Надкороткі (редуковані) голосні, особливості написання та читання, слабка та сильна позиції редукованих.

Третє питання присвячено діакритичним (надрядковим) знакам старослов'янських пам'яток. Типи діакритичних знаків. Різновиди титла (просте та буквене), призначення простого титла та буквеного титла, які слова писались під титлом. Призначення камори, вигляд. Паєрик (паєрок,

ертиця) діакритичний знак для пропуску редукованих. Придихи. Система розділових знаків старослов'янської мови, позначення кінця розділу, частини або твору.

Числове значення букв. Визначити, які букви мали числове значення. Звернути увагу саме які букви мають числове значення. Як записувались числа першого десятка, особливості чисел другого десятка 11 – 19. Позначення чисел від 20 до 100. Позначення тисячі в пам'ятках старослов'янської мови. Позначення років у слов'ян.

Питання для самоперевірки

1. Поясніть значення терміна «старослов'янська мова».
2. Назвіть пам'ятки, в яких подаються відомості про Костянтина (Кирила) та Мефодія.
3. Поясніть термін «автохтонна теорія».
4. Що таке лігатури ?
5. Що таке діакритичні знаки ?
6. Як записувались числа від 11 до 19 в старослов'янській мові ?
7. Що таке «придихи» ?
8. Наведіть аргументи на користь давнішого походження глаголиці.

Заняття № 4-5

Тема: Пам'ятки старослов'янської писемності

Теоретичні питання

1. Слов'янська палеографія.
2. Глаголичні пам'ятки.
3. Кириличні пам'ятки.
4. Латиномовні пам'ятки.

Практичне завдання:

1. Прочитати и перекласти текст на с. 192, завдання 2 (Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985).
2. Дати характеристику пам'ятки з якої уривок (завдання 1).
3. Проаналізувати графічні особливості пам'ятки з завдання 1.

Основні поняття: палеографія, індикт, пергамент, редакція, ізвод, пам'ятка, кирилиця, глаголиця

Література

1. Леута О. І. Старослов'янська мова. Київ : Інкос, 2007. 255с.
2. Майборода А. Старослов'янська мова. Київ : Вища школа, 1969. 267 с.

3. Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985. 234 с.
4. Львов А. Очерки по лексике памятников старославянской письменности. Москва : Наука, 1968. 156 с.
5. Сказания о начале славянской письменности. Москва : Наука, 1981. 215 с.
6. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 1983. 253 с.

Методичні рекомендації

Перед тим як почати розповідати про пам'ятки треба звернути увагу на слов'янську палеографію. Подати відомості про палеографію. Матеріал, на якому писали пам'ятки: «пергамент», «кожа», «харатья». Слова синоніми на позначення матеріалу, на якому писались тексти. Походження назви папір. Розміри рукописів. Хараксало. Що таке сувої, дати пояснення. Різновиди письма: устав, півустав та скоропис. Призначення мініатюр в пам'ятках. Літочислення пам'яток. Що таке індікти. Класифікація пам'яток за жанровими особливостями: службові євангелія, апракоси, мінеї, агіографії, требники, псалтирі, молитвослови. Умовні назви пам'яток.

У другому питанні розкриваємо особливості глаголичних пам'яток (назви, датування). До яких редакцій належать глаголичні пам'ятки. Класифікація пам'яток: за місцем знаходження, хто переписував, для кого переписувалася пам'ятка. Звернути увагу на ті пам'ятки, які мають дві назви: Київські глаголичні листки або Київський Міссал та Ассеманійове євангеліє (Ватиканське Євангеліє), яких редакцій ці пам'ятки. Особливості глаголичних пам'яток. З чийм ім'ям пов'язано відкриття багатьох глаголичних пам'яток. Зографське Євангеліє. Маріїнське євангеліє. Збірник Клоца. Синайський псалтир. Синайський требник. Рильські листки. Охридські листки. Боянське Євангеліє. Відповіді потрібно ілюструвати презентаціями.

Третє питання присвячено кириличним пам'яткам старослов'янської мови (назви, датування, редакція). Що вирізняє кириличні пам'ятки від глаголичних. Жанрові особливості кириличних пам'яток. Що таке палімпсест. Пам'ятки давньоруської редакції: Остромирове євангеліє, Ізборники Святослава 1073, 1076 рр. Архангельське євангеліє 91095-1097). Празькі уривки. Супрасльський рукопис. Савина книга. Де зберігаються пам'ятки зараз. Відповіді потрібно ілюструвати презентаціями

У четвертому питанні розглядаємо латиномовні пам'ятки старослов'янської мови. Причини виникнення цих пам'яток. Принципи називання цих пам'яток, датування. Фрейзінгенські (Мюнхенські) уривки. Мюнхенський абетцедарій. Відповіді потрібно ілюструвати презентаціями.

Питання для самоперевірки

1. Поясніть терміни «агіографія», «требник», «псалтир», «мінея», «євангеліє»
2. Що таке «скоропис» ?
3. Поясніть термін «палеографія»
4. Що таке «устав» ?
5. Що таке «півустав» ?
6. Що таке «палімпсест»?

Заняття № 6

Тема: Фонетика

Теоретичні питання

Система голосних

1. Голосні Ъ, Ы. Слабка та сильна позиції.
2. Занепад редукованих.
3. Голосні на початку слова.
4. Словотворчі Р та Л.

Система приголосних

1. Походження слов'янських приголосних.
2. М'які приголосні. Палаталізації І, ІІ, ІІІ.
3. Приголосні під впливом Й.

Практичне завдання:

1. Прочитати и перекласти текст на с. 194 завдання 4 (Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985).
2. Виписати з тексту слова з редукованими та визначити слабку та сильну позиції.
3. Зробити таблиці системи голосних і приголосних.

 Основні поняття: *система голосних, система приголосних, редуковані (надкороткі) голосні, лабіальні, носові, шумні приголосні, сонорні приголосні, пом'якшені приголосні, тверді приголосні*

Література

- 1. Леута О. І. Старослов'янська мова. Київ : Інкос, 2007. 255с.
2. Майборода А. Старослов'янська мова. Київ : Вища школа, 1969. 267 с.
3. Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985. 234 с.
4. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 1983. 253 с.

Методичні рекомендації

При розгляді питання системи голосних старослов'янської мови треба звернути увагу на класифікацію голосних за способом та місцем творення., а саме: піднесення та ряд. Назвати повні та надкороткі голосні. У надкоротких голосних (ъ, ь) вміти визначати сильну та слабку позиції. Доля редукованих голосних у слов'янських мовах. Занепад редукованих. Голосні на початку слова. Залежність від участі м'якого піднебіння в творенні звуків (носові та ротові голосні). Графічне написання глаголичних літер юса великого та юса малого. Лабіальні (лабіалізовані) та нелабіалізовані голосні. Старослов'янський Ъ. Редуковані Ъ, И. Особливості складотворення старослов'янської мови. Словотворчі Р та Л.

При аналізі системи приголосних старослов'янської мови треба враховувати походження слов'янських приголосних. Класифікація приголосних, поділ на шумні та сонорні, а також губні та язикові. Класифікація приголосних за місцем творення, за способом творення, за співвідношенням голосу й шуму, за твердістю/ м'якістю. За місця творення: губні – губно-губні, губно-зубні; язикові – передньоязикові, середньоязикові, задньоязикові. За способом творення: проривні, щілинні, африкати, складні, змично-щілинні. За співвідношенням голосу й шуму: сонорні, шумні: дзвінкі / глухі. За твердістю/ м'якістю: постійно тверді, постійно м'які. Тверді приголосні, пом'якшені приголосні. Складні приголосні ШТ, ЖД. М'які приголосні. Палаталізації (чергування) задньоязикових Г, К. Х перед голосними переднього ряду або після них. Звернуть увагу на те, що в старослов'янській мові було три палаталізації – І, ІІ, ІІІ. Чи збереглися наслідки цих палаталізацій в сучасних слов'янських мовах. Приголосні під впливом Й.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть пам'ятки, в яких подаються відомості про Костянтина (Кирила) та Мефодія.
2. Носові голосні.
3. Що таке редуковані голосні ?
4. Слабка та сильна позиції надкоротких.
5. Записати числа від 1 до 10.
6. Що таке «паєрик»?
7. Що таке «камора» ?
8. Поясніть слова під титлом: ЇЪ, МКА, ДХЪ, ЇНЪ.

Заняття № 7

Тема: Лексика

Теоретичні питання

1. Пласти старослов'янської лексики.
2. Багатозначність слів.
3. Лексичні варіанти (синоніми).

4. Грецькі та латинські слова у складі старослов'янської мови.
5. Запозичення з неіндоевропейських мов.

Практичне завдання:

1. Прочитати та перекласти текст на с. 199-200 завдання 8 (Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985).
2. Виписати з тексту слова грецькі та латинські.
3. Підібрати до слів синоніми: *болезнь, ложе, корабль, истина, видяти.*

Основні поняття: *лексика, кальки, напівкальки, запозичення, багатозначність, синоніми*

Література

1. Леута О. І. Старослов'янська мова. Київ : Інкос, 2007. 255с.
2. Майборода А. Старослов'янська мова. Київ : Вища школа, 1969. 267 с.
3. Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985. 234 с.
4. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 1983. 253 с.

Методичні рекомендації

У першому питанні увага приділяється лексиці старослов'янських пам'яток, оскільки вони є книжно-літературними та за жанром виключно релігійними. Визначити походження старослов'янської лексики, а саме з яких мов запозичувались слова та на які групи поділяється лексика. Структура старослов'янської лексики. Специфіка словникового складу старослов'янської мови як книжно-літературної. Загальнослов'янська і діалектна лексика, використовувана для найменування предметів, які відображають духовну та матеріальну культуру. Книжний характер основного шару самостійної слов'янської лексики.

Друге питання потрібно починати з визначення терміну багатозначність. Слов'янські «неологізми» – книжно-літературні, утворені зі слов'янськими коренями і афіксами для перекладу грецьких слів. Основні способи творення лексики: калькування, складання основ, суфіксальний і префіксальний словотвір від слов'янських коренів. Словотвір іменників. Словотвір прикметників. Загальнослов'янська дієслівна лексика і книжні утворення від іменних основ.

У третьому питанні розглянути запозичення з грецької та латинської мов, які не зазнали перекладу на слов'янському ґрунті. Калькування. Власні

назви (чоловічі та жіночі імена), запозичені з грецької, латинської та давньоєврейської мов. Географічні назви і похідні від них.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть пласти старослов'янської мови.
2. Що позначає термін «калька»?
3. Що позначає термін «напівкалька»?
4. Внутрішні причини появи запозичень.
5. Зовнішні причини появи запозичень.

Заняття № 9

Тема: *Морфологія*

Іменник

Теоретичні питання

1. Граматичні категорії іменника.
2. Відмінювання іменників:
 - а) іменники I відміни;
 - б) іменники II відміни;
 - в) іменники III відміни,
 - г) іменники IV відміни;
 - д) іменники V і VI відміни.
3. Способи творення іменників.

Практичне завдання:

1. Визначте до якої основи належать іменники:

СЫНЪ, ДОМЪ, ПОЛЬ.

ГОСТЬ, КОСТЬ, НОШТЬ.

ОТЬЦЬ, МОРЕ, ИСУСЬ.

ЦЪРКОВЬ, БОУКЫ, СВЕКРЫ.

ВРЪМА, КОЗЬЛА, ИМА.

2. За допомогою яких суфіксів утворилися іменники:

СТРАСТЬ, ВЛАСТЬ, ХРАНИЛИШТЕ, ПОГАНИНЪ, РЫБАРЬ, ХОДАТАИ, РАЗДОРЪ, МОЛИТВА, БОГАТСТВО, ТИШИНА, СТАРОСТЬ, ЧЬСТЬ, ПЕЧАЛЬ, ПАМАТЬ, СЖСЪДЪ.

Основні поняття: морфологія, іменник, відміна (основа), суфікс, граматичні категорії

Література

1. Леута О. І. Старослов'янська мова. Київ : Інкос, 2007. 255с.
2. Майборода А. Старослов'янська мова. Київ : Вища школа, 1969. 267 с.

3. Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985. 234 с.

4. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 1983. 253 с.

Методичні рекомендації

У цьому питанні подається загальна характеристика морфологічної системи старослов'янської мови. Лексико-граматичні розряди слів (частин мови) старослов'янської мови. Поділ частин мови на самостійні та службові. Відмінювання та невідмінювані частини мови. Кличний відмінок. Особливості іменного та займенникового відмінювання. Категорія числа. Основні граматичні категорії іменника старослов'янської мови (категорія роду, числа, відмінка).

У другому питанні поділ іменників за типами відмінювання (давніми основами). Іменник як частина мови. Основні граматичні категорії іменника: рід, число, відмінок. Категорія збірності. Відмінювання іменників (основи на *а, *ја, *о, *јо, *і, *ї, *ӯ). Відмінювання іменників на приголосний. Парадигми відмінювання. Категорія потенціального суб'єкта як початковий етап розвитку категорії істоти. Як визначалися давні основи, іменники яких родів належали до кожної групи, відмінювання та порівняння з відмінами сучасної української мови. Тверді та м'які варіанти відмінювання. Зв'язок старослов'янських типів відмінювання іменників з праіндоєвропейськими. Різновідмінювані іменники. Процеси змін іменного відмінювання. Словотвір іменників.

Найпродуктивніші способи словотворення іменників: суфіксальний, префіксальний. Продуктивні суфікси: *-тель, -ьць, -икъ, -ар, -таи, -и, -ина* та ін. Складні іменники, способи творення (повторення кореневої частини імен; поєднання іменної основи з певним тематичним елементом; поєднання дієслівної основи з тематичним елементом).

Питання для самоперевірки

1. Якими чинниками визначається морфологічна будова?
2. Які числа мав старослов'янський іменник?
3. Які іменники належать до 3 основи на У короткий?
4. Назвіть найпродуктивніші способи творення іменників.
5. Які іменники належать до 4 основи на І короткий?
6. Збірні іменники старослов'янської мови.

Заняття № 10

Тема: Морфологія

Займенник

Теоретичні питання

1. Особові займенники.

2. Розряди неособових займенників.

Практичні завдання:

1. Прочитати та перекласти текст на с. 206 завдання 13 (Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985).
2. Виписати займенники з тексту та визначити їх розряди.

Основні поняття: морфологія, займенник, особові займенники, питальні займенники, вказівні займенники, неозначені займенники, суплетивізм основи, енклітики

Література

1. Леута О. І. Старослов'янська мова. Київ : Інкос, 2007. 255с.
2. Майборода А. Старослов'янська мова. Київ : Вища школа, 1969. 267 с.
3. Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985. 234 с.
4. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 1983. 253 с.

Методичні рекомендації

У першому питанні звернути увагу на те, що займенник у старослов'янській мові – це невеликий за обсягом, але строкатий за складом клас слів. У старослов'янській мові, як і в усіх слов'янських мовах, займенники поділяються на дві основні групи: 1) займенники, які не мають граматичного вираження роду (безродові); 2) займенники, які мають граматичне вираження роду (родові). Звернуть увагу на те, що в старослов'янській мові не було займенників 3 особи. Відмінювання без родових займенників. Граматичне протиставлення особових (1-ї та 2-ї особи) та неособових займенників. Граматичні категорії та форми відмінювання особових займенників (суплетивізм основ, енклітики). Характерні особливості їх відмінювання.

Друге питання треба починати з поділу родових займенників на групи. Розряди неособових займенників. Група вказівних займенників (власне вказівні, якісно-вказівні, кількісно-вказівні). Способи вказівки на 3-ю особу в старих слов'янських пам'ятках. Відносні займенники та особливості їх утворення. Займенникове відмінювання. Походження флексій займенникової відміни. Присвійні займенники, зразки відмінювання. Питальні займенники *къто*, *чъто* та їх відмінювання. Питальні займенники та похідні від них. Типи відмінювання: твердий, м'який, мішаний.

Питання для самоперевірки

1. На які групи поділяються займенники старослов'янської мови ?

2. Які займенники виконували функцію займенників 3 особи в старослов'янській мові?
3. Назвіть групи родових займенників.
4. На які групи поділяються питальні займенники ?
5. Що таке суплетивізм основи?
6. Поясніть термін «енклітик».

Заняття № 11

Тема: Морфологія

Прикметник

Теоретичні питання

1. Розряди прикметників.
2. Творення прикметників. Продуктивні та непродуктивні суфікси.
3. Ступені порівняння.

Практичне завдання:

1. Прочитати та перекласти текст на с. 209 завдання 18 (Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985).
2. Виписати з тексту прикметники та визначити їх розряди.

 Основні поняття: морфологія, прикметник, якісні прикметники, відносні прикметники, присвійні прикметники, повні прикметники, короткі прикметники

Література

- 1. Леута О. І. Старослов'янська мова. Київ : Інкос, 2007. 255с.
2. Майборода А. Старослов'янська мова. Київ : Вища школа, 1969. 267 с.
3. Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985. 234 с.
4. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 1983. 253 с.

Методичні рекомендації

Перше питання присвячене граматичним категоріям прикметників, значеннєвим розрядам старослов'янських прикметників. Словотвір прикметників. Лексико-семантичні розряди прикметників. Якісні прикметники (первинні, або непохідні та прикметники, утворені від давніх основ за допомогою суфіксів). Відносні та присвійні прикметники. Способи

творення прикметників: якісних, відносних та присвійних. Граматичні категорії прикметників. Рід, число, відмінок прикметника як єдина категорія.

У другому питанні розглядаються способи творення прикметників. Короткі та повні прикметники, творення і відмінювання їх. Звернути увагу на ті прикметники, які не мали форм словозміни і це наближало їх до прислівників (невідмінювані прикметники). Іменні (короткі, не членні) форми прикметників. Їх спільне походження з іменниками. Утворення і синтаксичні функції членних (повних, займенникових) прикметників. Розвиток повних форм прикметників. Нові форми повних прикметників.

У третьому питанні розглядається творення ступенів порівняння прикметників. Ступені порівняння якісних прикметників. Способи творення вищого ступеня порівняння. Система коротких і повних форм прикметників у вищому ступені. Два варіанти найвищого ступеня порівняння, а саме: абсолютний та відносний. За допомогою чого творилися ці варіанти найвищого ступеня. Звернути увагу на те, що деякі ступені порівняння творилися описово.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть значеннєві розряди прикметників.
2. Способи творення прикметників старослов'янської мови.
3. Які прикметники є давнішими за походженням короткі чи повні?
4. Назвіть невідмінювані прикметники.
5. Ступені порівняння прикметників старослов'янської мови.

Заняття № 12 **Тема: Морфологія**

Дієслово

Теоретичні питання

1. Типи дієслівних основ.
2. Дієслова теперішнього часу.
3. Дієслова минулого часу: аорист, імперфект, перфект, плюсквамперфект.
4. Дієслова майбутнього часу.

Практичне завдання:

1. Прочитати та перекласти текст на с. 213 завдання 17 (Маріїнське євангеліє) (Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985).
2. Виписати з тексту дієслова та визначити час.

Основні поняття: морфологія, дієслово, інфінітив, теперішній час, майбутній час, форми майбутнього часу, минулий час, форми минулого часу

Література

1. Леута О. І. Старослов'янська мова. Київ : Інкос, 2007. 255с.
2. Майборода А. Старослов'янська мова. Київ : Вища школа, 1969. 267 с.
3. Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985. 234 с.
4. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 1983. 253 с.

Методичні рекомендації

Перше питання «Типи дієслівних основ». Для дієслівної основи старослов'янської мови були характерними переважно одні й ті самі граматичні категорії, які функціонують у системі дієслів сучасної української мови. Дієслівні форми: особові та неособові. Граматичні категорії дієслів старослов'янської мови. Особа, число, час, стан, спосіб дієслів старослов'янської мови. Категорія виду як двочленне протиставлення дієслівних основ зі значенням процесу та його обмеженості в часі. Протиставлення реального (дійсного) та ірреального (наказового та умовного) способу. Утворення форм наказового способу дії. Проблема форм умовного способу дії. Дієслівні основи – основи інфінітива та теперішнього часу. Стан як морфологічна категорія, що реалізується на синтаксичному рівні. Зверніть увагу на ті форми, які утворюються від основи інфінітиву, а які від теперішнього часу. Класи дієслів.

Друге питання «Дієслова теперішнього часу». Звернуть увагу на форми теперішнього часу, які об'єднують тематичне дієвідмінювання (I-IV класів) та атематичне (V клас). Зразки дієвідмінювання. Особові форми теперішнього часу дієслів старослов'янської та праслов'янської мов. I групу складають дієслова I-III класів (I дієвідміна дієслів сучасної української мови), II група – дієслова IV класу (II дієвідміна сучасної української мови).

«Дієслова минулого часу». Система минулих часів. Синтетичні та аналітичні утворення в старослов'янській мові. У цьому питанні потрібно розповісти про прості та складені форми минулого часу. До простих форм минулого часу належать – аорист простий (без суфіксальний), аорист сигматичний (суфіксальний), різні утворення аориста у старослов'янських пам'ятках. Імперфект, старослов'янський імперфект як праслов'янський новотвір. Особливості творення імперфекта від основ інфінітива різних типів. Складені форми – перфект, плюсквамперфект. Перфект як аналітичний минулий розмовний час, що фіксується у старослов'янських текстах у прямій мові. Плюсквамперфект як аналітичне утворення з відносним значенням передування минулій дії або стану.

У четвертому питанні «Дієслова майбутнього часу» звернуть увагу на те, що за значенням поділяються на абсолютні та відносні, за будовою – на

прості та складені. Категорія часу як характеристика процесу у його відносності до моменту мовлення. Абсолютні форми – простий майбутній та І майбутній; відносні – І майбутній, майбутній у теперішньому, передмайбутній, майбутній у минулому. Особливості творення форм майбутнього часу. Простий майбутній. І майбутній. Майбутній у теперішньому. Передмайбутній. Майбутній у минулому. Модальне значення утворень типу **бждж писаль**.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть граматичні категорії дієслова старослов'янської мови.
2. Форми умовного способу.
3. Які дієслівні форми утворюються від основи теперішнього часу.
4. Назвіть класи дієслів.
5. До якого класу належать атематичні дієслова?

Заняття № 13

Тема: Синтаксис

Просте речення

Теоретичні питання

1. Типи речень за метою висловлення.
2. Двоскладні та односкладні речення.
3. Давальний самостійний.

Практичне завдання:

Прочитати та перекласти текст на с. 218 завдання 20 (Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985).

Основні поняття: синтаксис, просте речення, підмет, присудок, другорядні члени речення, узгодження

Література

1. Леута О. І. Старослов'янська мова. К.: Інкос, 2007. 255с.
2. Майборода А. Старослов'янська мова. Київ : Вища школа, 1969. 267 с.
3. Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985. 234 с.
4. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 1983. 253 с.

Методичні рекомендації

У першому питанні звернуть увагу на порядок слів у реченні, типи речень за метою висловлення. Співвіднесеність з реченнями грецької мови. Вільний порядок слів у реченні як засіб актуального членування речення.

Особливості узгодження підмета з присудком (називний предикативний, множина дієслівного присудка при підметі). Двоскладні та односкладні речення. Головні члени речення – підмет, присудок. Другорядні члени речення – означення, додаток, обставини.

У другому питанні розглядаємо односкладні речення: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові. Просте ускладнене речення. Вставні одиниці, звертання, відокремлені члени речення. Засоби вираження підрядного зв'язку між предикативними одиницями. Можливості поєднання сурядного та підрядного зв'язку. Синтаксичні функції активних дієприкметників у старослов'янській мові. «Давальний самостійний» як відокремлений зворот. Переклад «давального самостійного» на сучасні слов'янські мови.

Питання для самоперевірки

1. Дослідники синтаксису старослов'янської мови.
2. Що таке проклітики?
3. Що таке енклітики?
4. Типи речень за метою висловлення.
5. Головні члени речення.
6. Другорядні члени речення.

Заняття № 14

Тема: *Синтаксис* *Складне речення*

Теоретичні питання

1. Складносурядні речення.
2. Складнопідрядні речення.

Практичне завдання:

Прочитати та перекласти текст на с. 220 завдання 21 (Ассеманієве євангеліє) (Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ :Наука, 1985).

Основні поняття: *синтаксис, складне речення, складносурядне речення, складнопідрядне речення, звертання, давальний самостійний, безособові речення*

Література

1. Леута О. І. Старослов'янська мова. Київ : Інкос, 2007. 255с.
2. Майборода А. Старослов'янська мова. Київ : Вища школа, 1969. 267 с.

3. Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985. 234 с.

4. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 1983. 253 с.

Методичні рекомендації

Серед складних речень у старослов'янській мові розрізняють складносурядні та складнопідрядні речення. Складносурядні речення поєднуються за допомогою інтонації та сполучників сурядності. Групи сполучників сурядності. Єднальні сполучники. Протиставні сполучники сурядності. Приєднувальні та протиставні сполучники. Протиставна частка *же*. Розділові сполучники в сурядних реченнях старослов'янських пам'яток.

У питанні «Складнопідрядні речення» звернути увагу на засоби зв'язку між частинами складнопідрядного речення. Найуживанішим засобом зв'язку між частинами складнопідрядного речення були сполучники. За синтаксичними функціями підрядні речення поділяються на різновиди. Означальні підрядні речення. Додаткові підрядні речення. Підрядні речення місця. Підрядні речення часу. Підрядні речення способу дії. Підрядні речення міри або ступеня. Наслідкові підрядні речення. Підрядні речення мети. Підрядні речення причини. Підрядні умовні речення. Допустові підрядні речення.

Питання для самоперевірки

1. Типи складних речень в старослов'янській мові ?
2. За допомогою чого поєднуються конструкції в складносурядних реченнях старослов'янської мови ?
3. За синтаксичними функціями підрядні речення поділяються на які різновиди?

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 1

ВАРІАНТ № 1

I. Теоретичні питання

- 1.1. Класифікація сучасних слов'янських мов.
- 1.2. Пам'ятки писемності. **Зографське Євангеліє** (характеристика пам'ятки).
- 1.3. Назвіть пам'ятки, в яких подаються відомості про Костянтина (Кирила) та Мефодія
- 1.4. Автохтонна теорія.
- 1.5. Поясніть терміни «Євангеліє», «псалтир», «мінеї»
- 1.6. Що таке «устав» ?
- 1.7. Що таке «палімпсест»?
- 1.8. Записати літери від А до Ф (назви літер)
- 1.9. Носові голосні.
- 1.10. Записати числа від 11 до 20.
- 1.11. Титло.
- 1.12. Слова під титлом: **БЪ, ОЦУ, ЊБО, ЪЛГО.**

II. Визначити позицію Ъ, Ъ (слабка, сильна): шѣдѣ, скръжьтѣ, двѣрникѣ, страшьнѣ, дѣрати, тѣпати, пользьнѣ, жьньць, плѣнѣ, мльва, влькѣ, вльхвъ, врьтѣти, врьхѣ, грѣдѣ, грѣло, грѣсть, длѣгѣ, жлѣтѣ, жрьдѣ, вльна, крьмити, мльвити, прѣсть, слѣнце, срьдѣце, трѣнѣ, хльмѣ, чрьвъ, чрьнѣ.

ВАРІАНТ № 2

I. Теоретичні питання

- 1.1. Поясніть значення терміна «старослов'янська мова».
- 1.2. Пам'ятки писемності. **Остромирове євангеліє** (характеристика пам'ятки).
- 1.3. Джерела кирилиці. Кількість букв (запозичені та ісконнослов'янські). Дублети. Лігатури.
- 1.4. Міграційна теорія.
- 1.5. Поясніть термін «агіографія», «требник», «псалтир».
- 1.6. Що таке «скоропис» ?
- 1.7. Поясніть термін «палеографія»
- 1.8. Записати літери від Х до У (іжиця) (написати назви літер)
- 1.9. Редуковані слабка та сильна позиції.
- 1.10. Записати числа від 1 до 10.
- 1.11. Що таке «паєрик», «камора» ?
- 1.12. Слова під титлом: **ЇЪ, МКА, ДХЪ, СНЪ**

II. Визначити позицію Ъ, Ь (слабка, сильна)

въниде, чрънь, дънь, възмж, врѣхъ, съборъ, сътъникъ, градьць, окръсть, мньшьмъ, кръвъ, слъза, скръжьть, кръсть, скръбъ, бръвъно, мльва, зрьно, прѣвъ, прѣсть, мльчати, мльнии, врѣтети, тѣпати, дънь, грѣсть, възмоу, съплетати, звонъ, кръмити.

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 2 ВАРІАНТ № 1

I. Теоретичні питання:

1. Поясніть термін «старослов'янська мова».
2. Іменники з основою на *a, ѡa*.

II. Тестові завдання:

1. Визначте мови, які входять до східнослов'янської групи:
 - а) польська, чеська, словенська;
 - б) македонська, словенська, болгарська;
 - в) білоруська, українська, російська.
2. Кількість голосних в старослов'янській мові:
 - а) 6; б) 10; в) 11.
3. Визначте тип палаталізації у слові НОЗЪ.
4. Які з наведених слів є старослов'янізмами:
 - а) брада, брег, глава; б) борода, берег, голова.
5. Скільки типів відмінювання мав старослов'янський іменник:
 - а) 4; б) 8; в) 6.
6. Які прикметники є давнішими:
 - а) короткі; б) повні.

III. Практичні завдання:

1. Напишіть дублети.
2. Характеристика старослов'янської пам'ятки «Зографське євангеліє».
3. Записати числа від 1 до 5.
4. Слабка позиція редукованих.
5. До якої основи належать іменники: СОНЪ, КОНЪ, БОГЪ.

ВАРІАНТ № 2

I. Теоретичні питання:

1. Хто створив азбуку «кирилиця»?
2. Лексика старослов'янської мови.

II. Тестові завдання:

1. Яка кількість букв у кирилиці:
 - а) 41, б) 43, в) 38.
2. Вкажіть, що характерно для старослов'янської мови початковий У (ОУ) або УУ (Ю):

а) юноша, ютро; б) оутро, оучити.

3. Яка палаталізація відбувається в словах **НОЖЬКА**, **БОЖЕ**, **РОУЧЬКА**:

а) перша; б) друга; в) третя.

4. Які сполучення називають неповноголосними:

а) оро, оло, ере, еле;

б) ра, ла, ре, ле.

5. Визначте, в яких прикладах слово **КЪНИГА** має значення «книга, що написана» або «буква»:

а) кънигами єлиньсками и римъсками и єврейсками...

б) нь поразоумѣи чутѣ глаголють кънигы.

6. До якого розряду належить прикметник **НЕБЕСЬСКЪ**:

а) якісні; б) присвійні; в) відносні.

III. Практичні завдання:

1. Запишіть числа від 1 до 10.

2. Характеристика старослов'янської пам'ятки «Маріїнське євангеліє»..

3. Носові голосні.

4. Назвіть задньоязикові приголосні.

5. До якої основи належать іменники: **СЫНЪ**, **ПОЛЪ**, **МЕДЪ**.

ВАРІАНТ № 3

I. Теоретичні завдання:

1. Джерела кирилиці.

2. Система голосних старослов'янської мови.

II. Тестові завдання:

1. Який діакритичний знак був потрібен для позначення скорочення:

а) паєрик, б) титло, в) камора.

2. Які приголосні не могли стояти перед голосними:

а) губні; б) середньоязикові; в) задньоязикові.

3. Скільки типів відмінювання мав старослов'янський іменник:

а) 4; б) 8; в) 6.

4. Визначте в яких прикладах слово **КЪНИГА** має значення «книга, що написана» або «буква»:

а) кънигами єлиньсками и римъсками и єврейсками...

б) нь поразоумѣи чутѣ глаголють кънигы.

5. На скільки груп за морфологічними ознаками поділялися старослов'янські займенники:

а) 2; б) 3; в) 8.

6. Дієслово **ГРЯДЕТЬ** у реченні **СЕ ЦАРЬ ТВОИ ГРЯДЕТЬ СЪДЕ НА ЖРЪБЕТЕ ОСЪЛІ** (Асс. єв.) :

а) майбутній час; б) минулий час; в) теперішній час.

III. Практичні завдання:

1. Сильна позиція редукованих.

2. Напишіть лігатури.
3. Записати числа від 10 до 19.
4. Характеристика кириличних пам'яток.
5. До якої основи належать іменники: КОСТЬ, ГОСТЬ, НОШТЬ.

ВАРІАНТ № 4

I. Теоретичні завдання:

1. Кількість букв в кирилиці та глаголиці.
2. Редуковані голосні (слабка та сильна позиції).

II. Тестові завдання:

1. Яка кількість букв у кирилиці:
а) 41, б) 43, в) 38.
 2. Яка палаталізація відбувається в словах НОЖЬКА, БОЖЕ, РОУЧЬКА:
а) перша; б) друга; в) третя.
 3. Які з наведених слів є старослов'янськими:
а) брада, брег, глава; б) борода, берег, голова.
 4. На скільки груп за морфологічними ознаками поділялися старослов'янські займенники:
а) 2; б) 3; в) 8.
 5. Іменники СЫНЪ, ДОМЪ, МЕДЪ мали основу:
а) на О, ЁО; б) на И; в) на А, ЁА.
 6. До якого розряду належить прикметник НЕБЕСЬСКЪ:
а) якісні; б) присвійні; в) відносні.
- ##### III. Практичні завдання:
1. Визначте основу іменників СЫНЪ, ДОМЪ, МЕДЪ.
 2. Як називається ця буква ѣ.
 3. Діакритичні знаки.
 4. Числове значення в старослов'янській мові.
 5. Визначте розряд прикметників ДОБРЪ, КРЕПОКЪ.

ВАРІАНТ № 5

I. Теоретичні завдання:

1. Кількість запозичених букв в кирилиці.
2. Голосні переднього ряду.

II. Тестові завдання:

1. Який діакритичний знак був потрібен для позначення скорочення:
а) паєрик, б) титло, в) камора.
2. Який з голосних не належить до переднього ряду:
а) ОУ; б) Е; в) И.
3. Які сполучення називають не повноголосними:
а) оро, оло, ере, еле;
б) ра, ла, ре, ле.

4. Визначте в яких прикладах слово КЪНИГА має значення «книга, що написана» або «буква»:

- а) кънигами єлиньськими и римьськими и єврейськими...
- б) нъ поразоумѣи чуто глаголють кънигы.

5. До якого розряду належать займенники ОНЪ, ОНА, ОНО:

- а) особові; б) вказівні.

6. Дієслово ГРЯДЕТЬ у реченні СЕ ЦАРЬ ТВОИ ГРЯДЕТЬ СЪДЕ НА ЖРѢБЕТЕ ОСЪЛІ (Асс. єв.) :

- а) майбутній час; б) минулий час; в) теперішній час.

ІІІ. Практичні завдання:

1. Яке числове значення має ця літера Θ (фіта).
2. Визначте основу іменників МАТИ, СЛОВО, КОЛО.
3. Запишіть числа від 1 до 10.
4. Розряд займенників: МОИ, ТВОИ, СВОИ.
5. Дублети.

ВАРІАНТ № 6

І. Теоретичні завдання:

1. Кількість слов'янських літер в кирилиці.
2. Носові голосні.

ІІ. Тестові завдання:

1. Яке числове значення мала буква Θ:

- а) 10; б) 5; в) 9.

2. Кількість голосних в старослов'янській мові:

- а) 6; б) 10; в) 11.

3. Які приголосні не могли стояти перед голосними:

- а) губні; б) середньоязикові; в) задньоязикові.

4. Слова БАЛИИ/ ВРАЧЬ:

- а) омоніми; б) антоніми, в) синоніми.

5. Скільки типів відмінювання мав старослов'янський іменник:

- а) 4; б) 8; в) 6.

6. Які прикметники є давнішими:

- а) короткі; б) повні.

6. Дієслово ГРЯДЕТЬ у реченні СЕ ЦАРЬ ТВОИ ГРЯДЕТЬ СЪДЕ НА ЖРѢБЕТЕ ОСЪЛІ (Асс. єв.) :

- а) майбутній час; б) минулий час; в) теперішній час.

ІІІ. Практичні завдання:

1. Сильна позиція редукованих.
2. Числа від 10 до 19.
3. Визначте основу іменників: СТАРОСТА, БАЛИИ, СУДИИ.
4. Лігатури.
5. Характеристика кириличної пам'ятки «Савина книга».

САМОСТІЙНА РОБОТА

Самостійна робота студентів є одним з компонентів позааудиторного навчання, а тому, як і всі складові його, являє собою систему організаційних і дидактичних заходів, спрямованих на підготовку за напрямками і спеціальностями фахівців відповідних освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Самостійна робота направлена на накопичення знань, умінь і навичок, крім того дає можливість розвивати і творчі здібності студентів.

Самостійна робота студентів з дисципліни «Старослов'янська мова» передбачає:

- опрацювання навчальної літератури до кожного практичного заняття;
- самостійне опрацювання теоретичних питань;
- виконання письмових завдань різного типу;
- перевірка конспектів рекомендованої для самостійного опрацювання літератури;
- контрольні письмові роботи;
- усне фронтальне опитування.

Самостійна робота до розділу 1.

Тема: Фонетичні процеси старослов'янської мови IX-XII ст.

Теоретичні питання

1. Місце старослов'янської мови серед інших мов словенської групи.
2. Складотворчі й нескладотворчі плавні.
3. Походження звуку *с*. Уживання звуку *с* внаслідок граматичної аналогії.
4. Спрощення груп приголосних; явище кінця слова.
5. Значення чергування голосних.

Завдання:

I. Законспектувати:

1. Статтю Півторак Г.П. Занепад редукованих *ъ, ь* і його вплив на формування фонологічних систем слов'янських мов. *Мовознавство*. 1998. № 2–3. С.3-14.
2. Статтю Задорожнього В. Як треба читати тексти кириличного письма. *Дивослово*. 2004. № 2.

II. Користуючись схемою (див. Леута О.І., Гончаров В.І. Старослов'янська мова. Збірник вправ і практичних завдань. К., 2004. С.141), зробіть графічний та фонетичний аналіз слів (там же, с. 50 завдання № 6).

Для виконання самостійної роботи з названої теми необхідно використовувати наступну літературу:

1. Майборода А.В., Коломієць Л.І. Старослов'янська мова: Збірник вправ і завдань. Київ : Наукова думка, 1992.
2. Леута О. І. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 2001.
3. Майборода А. В. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 1972.
4. Німчук В.В. Про графіку та правопис як елементи етнічної культури. *Мовознавство*. 1990. № 6; 1991. № 1, 2, 3.
8. Півторак Г.П. Занепад редукованих ь, ь і його вплив на формування фонологічних систем слов'янських мов. *Мовознавство*. 1998. № 2–3. С.3–14.

Самостійна робота до розділу 2.

Тема: Словотворення частин мови у старослов'янській мові

Теоретичні питання

1. Словотвір іменників.
2. Дві основи дієслова: основа теперішнього часу та основа інфінітива (або минулого часу).
3. Класи дієслів. Основні словотворчі форманти.
4. Наказовий спосіб, його значення і творення
5. Прислівник. Творення прислівника.

Завдання:

1. Утворити іменники із суфіксами, за допомогою яких утворювалися слова з новим значенням.
2. Утворити іменники із суфіксами, за допомогою яких утворювалися іменники з новим відтінком у значенні.
3. Навести приклади дієслів з тематичним голосним –е-, суфіксів –не, –но, –ва, –во.
4. Навести приклад зразка відмінювання дієслів наказового способу 1, 2 та 4 класів відмінювання.
5. Зробити морфологічний розбір прислівника та службових слів.
6. Зробити синтаксичний розбір простого речення.

Для виконання самостійної роботи з названої теми необхідно використовувати наступну літературу:

1. Леута О. І. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 2001.
2. Майборода А. В. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 1972.
3. Майборода А.В., Коломієць Л.І. Старослов'янська мова: Збірник вправ і завдань. Київ : Наукова думка, 1992.

5. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови, Ч.1. Київ : Наукова думка, 1964.
6. Селищев А. М. Старославянський язык. Москва : Наука, 1951-1952. Ч.1-2.
7. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 1983.
8. Таранець В. Походження числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови). Одеса, 1999.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

Індивідуальне завдання складається з написання доповіді (презентація) та виконання практичних завдань.

Доповідь включає: вступ, 2-3 питання основної частини, висновки, список використаної літератури.

У вступі визначається актуальність теми, мета і завдання даної роботи; характеризується наявна або використана література.

В основній частині формулюються 2-3 питання плану, які повинні розкрити зміст проблеми, історію становлення і сучасний стандартний стан проблеми. Кожне питання повинно закінчуватися чітко сформульованими висновками.

У висновках треба підвести висновки. Важливо щоб вони мали особистісний характер.

Список літератури повинен включати не тільки підручники і посібники, але і монографії та джерела (не менше 2). Список літератури складається з 5-7 джерел. При цитуванні обов'язково вказати джерело і сторінку, на якій поміщено цитату.

I. ТЕМАТИКА РОБІТ

1. З історії наукового дослідження старослов'янської мови
2. Історія створення письма у слов'ян
3. Ізводи церковнослов'янської мови
4. Історія глаголиці
5. Проблема дохристиянського письма у слов'ян
6. Найдавніші пам'ятки старослов'янського письма
7. Глаголичні пам'ятки старослов'янської писемності
8. Київські глаголичні листки (Київський Міссал)
9. Зографське євангеліє
10. Маріїнське євангеліє
11. Ассеманійове євангеліє
12. Синайський псалтир
13. Синайський требник

14. Боянський палімпсест
15. Празькі уривки
16. Кириличні пам'ятки старослов'янської писемності
17. Супрасльський рукопис
18. Савина книга
19. Хіландарські листки
20. Листки Ундольського
21. Єнінський апостол
22. Остромирове євангеліє
23. З історії старослов'янської палеографії
24. Дослідники старослов'янської мови
25. Питання дохристиянського письма у слов'ян.

II. ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

I. Прочитати та перекласти текст

чловѣкъ бѣ домовить. іже насади виноградъ и оплотомъ і огради. і іскопа въ немъ точило. і созъда въ немъ стлѣпъ. І вдасты и дѣлателемъ. и отиде. егда же приближи сѧ врѣма плодомъ. посъла рабы своѣ къ дѣлателемъ. приѣти плоды его. емъше же дѣлателе рабы его ового биша ового же оубиша ового же камениемъ побиша. пакы посъла ины рабы. мнѡжѣиша прѣвыхъ. і сѣтвориша имъ тожде. послѣдъ же посъла къ нимъ сынъ свои глаголѧ. оусрамлѣтъ сѧ сына моего. дѣлателе же егда оузърѣша сынъ. рѣша въ себѣ. сѧ естъ наслѣдъникъ. придѣти оубимъ и. і оудръжимъ достоѣние его. і емъше и извѣсѧ из винограда и оубиша и. егда же оубо придетъ господинъ винограда. чѣто сѣтворить дѣлателемъ тѣмъ. (глаголаша емоу). зѣлы зѣлѣ погоубить. и виноградъ прѣдастъ инѣмъ дѣлателемъ. іже въздадатъ емоу плоды въ врѣмена своѣ.

II. Практичні завдання:

1. Подайте коротку характеристику пам'ятки і мовного періоду, в який вона була створена;
2. Перекладіть текст українською мовою;
3. Виконайте морфологічний аналіз:
 - 3.1. Визначте частиномовну приналежність кожного слова тексту, додатково вказавши: в іменниках — тип відмінювання за давньою основою; у

займенниках – розряд; у прикметниках – форму (повну, коротку); у дієсловах – на різновид дієслівної форми; у дієприкметниках – на стан і час;

3.2. Зробіть повний морфологічний аналіз двох слів кожної повнозначної частини мови (іменника, займенника, прикметника, числівника, дієслова, дієприкметника, прислівника) та службових слів (прийменника, сполучника, частки). Зразки подано в планах практичних занять.

4. Зробіть синтаксичний аналіз

4.1. Знайдіть у тексті межі речень.

4.2. Визначте типи речень тексту (прості, складні).

ТЕСТИ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

ФОНЕТИКА

1.1. Старослов'янська мова – це

а) умовна назва найдавнішої писемно-літературної мови слов'ян, якою в середині IX ст. було здійснено перший переклад богослужбних книг з грецької мови;

б) богослужбна мова усіх слов'ян, що прийняли східне християнство і удержалися на цій становищі до наших днів;

в) спільна для давньослов'янських племен мова-основа;

г) літературно-писемна мова періоду Київської Русі.

1.2. Для найменування мови найдавніших слов'янських перекладів священного писма найдоцільнішим є термін:

а) давньослов'янська;

б) давньоболгарська;

в) церковнослов'янська;

г) старослов'янська.

1.3. Старослов'янська мова входить до групи:

а) західнослов'янської;

б) східнослов'янської;

в) південнослов'янської;

г) становить окрему групу.

1.4. Прамовою для всіх слов'янських мов була:

а) праслов'янська;

б) давньоруська;

в) давньоукраїнська;

г) старослов'янська.

1.5. При визначенні живомовності старослов'янської мови вчені дійшли висновку про правильність теорії:

а) паннонської;

б) болгарсько-македонської;

в) руської;

г) штучної.

1.6. Історичні рамки розвитку старослов'янської мови:

- а) VI-IX ст. н. е.;
- б) IX-XI ст. н. е.;
- в) IX-XVI ст. н. е.;
- г) VI-XVI ст. н. е.

1.7. Старослов'янська мова від свого початку функціонувала як:

- а) народнорозмовна мова, спільна для всіх слов'ян;
- б) мова солунських слов'ян;
- в) писемно-літературна, створена Костянтином і Мефодієм на базі одного з діалектів живої слов'янської мови;
- г) мова церковних проповідей.

1.9. Укажіть, коли на слов'янських землях з'явилися початки писемності:

- а) до прийняття християнства;
- б) перед розпадом праслов'янської мови;
- в) з прийняттям християнства;
- г) є різні думки.

1.10. Знайдіть співвідношення між пам'яткою та її характеристикою:

- 1) глаголичні пам'ятки;
- 2) кириличні пам'ятки;
- 3) старослов'янські пам'ятки, писані латиницею;
- 4) пам'ятки української редакції.
- а) Френзінгенські уривки (X – поч. XI ст.), Паризький абетцедарій (XI – поч. XII ст.), Мюнхенський абетцедарій (X – поч. XI ст.).
- б) Реймське євангеліє (поч. XI ст.), Савина книга (XI ст.), Напис царя Самуїла (993)
- в) Маріїнське євангеліє (XI ст.), Збірник Клоца (XI ст.), Преславські написи (893-927)
- г) Остромирове євангеліє (1056-1057), Ізборник Святослава (1073 і 1076), Повчання Володимира Мономаха (XII ст.).

1.11. Знайдіть співвідношення між пам'яткою та місцем її написання:

- 1. Маріїнське євангеліє а) Сербія;
- 2. Савина книга б) Македонія;
- 3. Остромирове євангеліє в) Болгарія;
- 4. Ассеманієве євангеліє г) Київська Русь.

1.12. Знайдіть співвідношення між постатями видатних славістів та їх роллю в розвитку вчення про старослов'янську мову

- 1) Йозеф Добровський;
- 2) Олександр Востоков;
- 3) Франц Міклошич;
- 4) Ігнатій Ягич.
- а) основоположник європейського порівняльно-історичного мовознавства;
- б) найбільший внесок у вивчення старослов'янської мови, ініціатор видання «Енциклопедії слов'янської філології»;
- в) основоположник наукового вивчення старослов'янської мови;

г) видатна роль в порівняльному вивченні слов'янських мов, автор «Порівняльної граматики слов'янських мов».

ЛЕКСИКА

2.1. Слово КЪНИГА має значення «книга, що написана» або «буква»:

а) књигами елиньськими и римськими и єврейськими...

б) нъ поразоумѣи чутѣ глаголють књигы.

2.2. Слова БАЛІИ/ ВРАЧЬ:

а) омоніми; б) антоніми, в) синоніми.

МОРФОЛОГІЯ

Іменник

3.1. Скільки типів відмінювання мав старослов'янський іменник:

а) 4; б) 8; в) 6.

3.2. Іменники СЫНЪ, ДОМЪ, МЕДЪ мали основу:

а) на О, ЇО; б) на И; в) на А, ЇА.

Займенник

3.3. На скільки груп за морфологічними ознаками поділялися старослов'янські займенники:

а) 2; б) 3; в) 8.

3.4. До якої групи належать особові займенники та зворотній:

а) родової; б) безродової.

3.5. До якого розряду належать займенники ОНЪ, ОНА, ОНО:

а) особові; б) вказівні.

Прикметник

3.6. Які прикметники є давнішими:

а) короткі; б) повні.

3.7. На скільки розрядів за значенням поділяються прикметники старослов'янської мови:

а) 2; б) 3.

3.8. До якого розряду належить прикметник НЕБЕСЬСКЪ:

а) якісні; б) присвійні; в) відносні.

Дієслово

3.9. Дієслово ГРЯДЕТЬ у реченні СЕ ЦАРЬ ТВОІ ГРЯДЕТЬ СЪДЕ НА ЖРЪБЕТЕ ОСЪЛІ (Асс. єв.) :

а) майбутній час; б) минулий час; в) теперішній час.

3.10. Для форм якого часу характерним є вживання сполучення *аа, Їа*:

а) минулого (імперфект); б) майбутнього; в) минулого (перфект).

3.11. Визначте час дієслова в реченні МОЖЪ ИМЕЛА ЕСИ:

а) аорист, б) перфект ; в) плюсквамперфект.

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Поділіть слова на склади. Визначте позиції зредукованих у словах.

Примітка: Сильні і слабкі позиції визначаються з кінця слова.

Сильні позиції: 1) на початку слова (під наголосом та іноді в ненаголошеній позиції перед групою приголосних); 2) перед складом із зредукованим у слабкій позиції; 3) в односкладових словах з самостійним наголосом (на противагу односкладовим словам, які не мають самостійного наголосу й залежать від характеру голосного наступного складу).

Слабкі позиції: 1) в абсолютному кінці слова; 2) перед складом із зредукованим голосним у сильній позиції; 3) перед складом із голосним повного творення.

Льсть, л҃гати, льстьць, шьп҃тати, к҃то, отьць, крьп҃къ, м҃хъ, дьбрь, дьньсь, жьрьчьськъ, зв҃рь, власть, низькыи, р҃жьсь, твьрьдъ, вьсьде, вһньць, цв҃ттькъ, цв҃ттька, творьцѣ, пьсь, рьп҃тъ, вьсь, вьсего, шьд҃ьши, сьборь, небесьнѣ, дльж҃ьнѣ.

Зразок: пра-въ3-дь2-нь1 , де (-) слабка позиція зредукованого, (+) сильна позиція

1. Слабка позиція в абсолютному кінці слова.
2. Сильна позиція перед складом із зредукованим у слабкій позиції.
3. Слабка позиція перед складом із зредукованим у сильній позиції.

Завдання 2. Підготуйте класифікаційну таблицю приголосних фонем. Поясніть, у чому полягає відмінність м'яких приголосних старослов'янської мови від пом'якшених. Назвіть постійно тверді приголосні звуки. Чи могли вони сполучатись із голосними переднього ряду?

Випишіть з тексту в три колонки слова, де є приголосні споконвічно тверді, постійно м'які, позиційно тверді чи пом'якшені. Підкресліть ці приголосні.

Чловѣкъ етеръ бѣ богатъ іже імаше приставѣникъ і тѣ оклеветанѣ бысть къ нему ко растачаѣ іменьѣ і его і приглашѣ і рече ему чѣто се слыша о тебѣ въздаждѣ отъвѣтъ о приставленіи домовьнѣмъ не възможеши бо къ томуу домоу строіти рече же въ себѣ приставѣникъ домоу чѣто створа...

Виконайте графемно-фонетичний аналіз слова **створа** за зразком:

Вождь [вожд'] – у слові 5 букв (веди, онь, житие, добро), 3 звуки ([в], [о], [жд']), 2 склади: 1 склад – початковий, відкритий, прикритий; 2 склад – прикінцевий, відкритий, прикритий.

[в] – приголосний, губний, губно-зубний, щілинний, шумний, дзвінкий, твердий.

[о] – голосний, заднього ряду, середнього піднесення, ротовий, повного творення, лабіалізований.

[жд'] – приголосний, язовий, передньязовий, складний, постійно м'язий.

Завдання 3. Поділіть слова на склади. Визначте кількість складів у словах та, здійснивши спостереження над будовою складу, дайте відповідь на питання, чи послідовно діють складові закони старослов'янської мови? Визначте, в яких словах [ро] і [ло] є складотворчими.

Молитва, пнь, срьдце, огонь, ишедъ, қиьныи, расхытити, дъждь, безименьнъ, мьного, братство, въсплакати, островъ, тьчьнъ, наставьникъ, тръжьникъ, рождество, дръжати, кровь, добро, прьстьнъ, стратигъ, сънити.

Довідка. Фонетичну структуру праслов'янського слова і складу, зафіксовану в старослов'янській мові, визначили два основних закони, що відомі в лінгвістиці під назвами **закон відкритого складу** і **закон палаталізації** (пом'якшення). Усі фонетичні одиниці старослов'янської мови випробували на собі вплив цих законів.

Закон відкритого складу. Головна вимога закону відкритого складу полягає в тому, що всі склади в слові повинні бути відкритими, тобто закінчуватися складотворчим (складовим) звуком. Розташування голосних і різних приголосних у складі залежало від їхньої звучності. Ця тенденція в побудові складу отримала в лінгвістиці назву **принципу висхідній звучності**, оскільки склад повинен був починатися з менш звучного компонента, а закінчуватися більш звучним. Найбільш звучними були голосні, вони належали до складотворчих звуків (утворювалися голосом, при цьому органи мовлення не створювали перешкоду, голосові зв'язки при вимові голосних були сильно напружені, за винятком зредукованих звуків, коли робота голосових зв'язок дещо послаблюється тощо). Тому голосні звуки були вершиною складу, який вони закінчували, таким чином відкриваючи його (звідси й назва закону відкритого складу): Пе-тръ, се-ло.

У функції складотворчих звуків у старослов'янській мові могли виступати сонорні приголосні р, л, якщо вони опинялися в позиції між приголосними, а за літерами на їх позначення розташовувалися на письмі літери ь та ъ (чрьвъ, тръгъ, мльчати) і якщо в українській та російській мовах цим сполученням відповідали поєднання голосних [о], [е] з плавними [р], [л] (ор, ол(ов), ер, ел) (укр. черв'як, торг, мовчати; рос. червяк, торг, молчатъ).

Нескладотворчі приголосні мали таку шкалу звучності. Звучними були сонорні змично-прохідні й дрижачі м [м], л [л], [л'], н [н], [н'], р [р], [р'], оскільки в їх творенні голос переважав над шумом, що свідчить про їхню близькість до голосних. Менш звучними були шумні приголосні, котрі поділялися на відносно звучні – дзвінкі та незвучні – глухі, утворені за допомогою шуму. Звідси впливає така послідовність сонорні – дзвінкі – глухі: тво-ри-ти, о-стро-въ. Серед глухих проривні були звучніші за щілинні, африкати, складні. Таким чином, наменш звучними компонентами, були глухі щілинні, африкати й складні одиниці, вони розташовувалися на початку

складу: чло-вѣ-кѣ, го-спо-ди-нѣ, ро-ждѣ-ство, про-ро-чѣ-ство, при-гво-жде-нѣ, се-стра.

У структурі складу міг бути один звук (о-ко), два (кѣ-ни-га), три (скрѣ-жѣ-тѣ), чотири (**мѣ-но-жѣ-ство**) звуки. У зв'язку з цим наявність у складі всіх нескладотворчих звуків була необов'язкова.

Закон палаталізації. Праслов'янська мова успадкувала від праіндоєвропейської мови-основи лише одну м'яку приголосну фонему [j], інші приголосні були тверді. М'які приголосні фонemi старослов'янської мови виникли в праслов'янській мові-основі внаслідок дії палаталізації (пом'якшення) – додаткової артикуляції середньої частини язика до твердого піднебіння. Палаталізація і, як наслідок, поява м'яких приголосних була викликана особливою фонетичною тенденцією побудови складу – принципом складового сингармонізму. Він став визначальним принципом разом з принципом висхідної звучності в структурі складу праслов'янської, а далі й старослов'янської мови. Однією з головних вимог принципу складового сингармонізму було створення складу з суміжних голосних і приголосних звуків, які за тембром взаємно зближувалися в межах цього складу. Звідси випливає, що тверді приголосні звуки повинні сполучатися з голосними непереднього ряду, а м'які приголосні – з голосними переднього ряду, як-от у слові кѣ-на-зѣ. Якщо цей принцип сполучення голосних з приголосними порушувався, то це викликало пристосування артикуляції приголосних до артикуляції голосних: пор., напр, нім. *Kind* та ст.-сл. чѣ-до. Асимілятивну дію на твердий приголосний виявляв також споконвічно м'який приголосний [j]. Аналогічно до голосних переднього ряду від впливав на попередній приголосний, унаслідок чого твердий змінювався на м'який, котрий міг сполучатися як з голосним переднього ряду, так і з голосним непереднього ряду: пор. напр., прасл. *sekja та ст.сл. сѣча.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Основні відомості про старослов'янську мову.
2. Питання про етногенез слов'ян.
3. Праслов'янська мова – основа слов'янських мов.
4. Історія створення письма слов'ян.
5. Дві азбуки: кирилиця і глаголиця. Історія дослідження питання про походження азбук у науковій літературі. Джерело азбук.
6. Живомовна основа старослов'янської мови.
7. Звукове та числове значення літер кирилиці.
8. Діакритичні знаки.
9. Загальна характеристика найдавніших пам'яток слов'янського письма.
10. Фонетична структура складу. Особливості складоподілу в старослов'янській мові.
12. Класифікація голосних звуків старослов'янської мови.

13. Класифікація приголосних звуків старослов'янської мови.
14. Монофтонгізація дифтонгів: причини і наслідки.
15. Наслідки занепаду редукованих у фонетичній системі старослов'янської мови.
16. Подвійна позиція редукованих Ъ, Ь.
17. Загальна характеристика морфологічної системи старослов'янської мови.
18. Іменник. Граматичні категорії іменника. Поділ іменників за давніми типами основ.
19. Займенник. Граматичні категорії. Значеннєві розряди займенників, їх відмінювання.
20. Походження старослов'янських прикметників, їх функціонування. Групи прикметників за значенням, утворення їх.
21. Загальна характеристика дієслова як частини мови в старослов'янській мові. Граматичні категорії дієслова.
22. Форми теперішнього часу, їх творення та дієвідмінювання в старослов'янській мові.
23. Прості форми минулого часу, їх творення та дієвідмінювання.
24. Складені форми минулого часу, їх творення та дієвідмінювання.
25. Форми майбутнього часу, їх творення та дієвідмінювання.
26. Іменні (неособові) дієслівні форми.
27. Відіменні прислівники.
30. Відзайменникові прислівники.
31. Службові частини мови. Прийменники первісні та похідні.. Сполучник і сполучне слово. Частка, особливості її функціонування.
32. Особливості вживання вигуків.
33. Синтаксична система старослов'янської мови. Порядок слів у реченні.
34. Типи речень за метою висловлення. Двоскладні та односкладні речення.
35. Головні та другорядні члени речення.
36. Просте ускладнене та складне речення.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРОЧИТАННЯ ПАМ'ЯТОК СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

Сучасне читання старослов'янських текстів є умовним, бо єдиної загальноприйнятої вимови окремих графем немає. Учені не можуть достовірно кваліфікувати особливості звучання фонем, які функціонували в старослов'янській мові, але є загальноприйнята традиція, якої варто дотримуватися.

Основні правила прочитання старослов'янських текстів

1. У старослов'янській мові голосні звуки треба вимовляти однаково виразно незалежно від наголошеної чи ненаголошеної позиції в слові.

2. Літери **ѣ**, **ь** (редуковані голосні) старослов'янської мови, перебуваючи у сильній позиції, позначали короткі голосні звуки: **ѣ** («єрь») передавала короткий звук [ĕ], схожий на перший голосний у російському слові *белизна*, а **ь** («єр») – короткий голосний [ǫ], як в українському слові *боротьба*. У слабкій позиції вони не мали фонетичного вияву і вживалися лише для штучного відкриття складів.

3. Літери **Ѣ** ("юс великий") і **ѣ** ("ук") позначали різні звуки: **Ѣ** – [ɔ], а **ѣ** – [y]. При цьому літеру **ѣ** ("ук") могли писати двома способами – і лігатурою **оу**, і **ѣ**. Пізніше **Ѣ** перейшов у звук [y], збігшись із давнім голосним [y], що зумовило сплутування цих літер, якого припускалися переписувачі: **доубѣ**, **дѣбѣ** замість **дѢбѣ**. Тому для нормалізації вживання цих літер у пізніших пам'ятках **Ѣ** взагалі не писали, лігатуру **оу** використовували тільки на початку слова (**оутро**), а **ѣ** – у середині чи кінці слова (**несѣ**, **рука**).

4. Літери **Ѧ** ("юс малий") та **Ѩ** ("аз йотований") теж позначали різні звуки: «юс малий» передавав [ɛ], а «аз йотований» – звук [a] після м'якого приголосного (**землѦ**) або сполучення [йа] (**сно**) подібно до літери **я** сучасної української мови. Пізніше "юс малий" став передавати звук [a] після м'якого приголосного, і тому переписувачі сплутували літери **Ѧ** і **Ѩ**. У пізніших пам'ятках для чіткого розмежування цих літер " писали на початку слова (**яроствѣ**), а **Ѧ** – у середині та кінці слова (**мѦсо**, **имѦ**) незалежно від того, яка літера (**Ѧ**, **Ѩ**) була в цій позиції в ранніх пам'ятках. Подібне звучання колишнього **Ѧ** збереглося зараз у деяких словах болгарської мови (під наголосом перед твердим приголосним): *бръг*, *свят* – ст.-сл. **брѦгъ**, **свѦтъ**.

6. У писемних пам'ятках звуки часто мали кілька графем для їх позначення. Так, звук [o] позначали двома літерами: **о** "он" і **ѡ** "от" – гр. "омега", які вживалися довільно. 8. Одна графема могла мати різні звукові значення залежно від позиції в слові. Літера **ѵ** "їжиця" могла позначати приголосний [v] після літер **а**, **е** (**лаѵръ**, **еѵаггеліе**), а в інших позиціях – голосний [i] (**мѵро**, **мѡѵсей**). Також звук [i] в старослов'янських пам'ятках передавали літери **и**, **і**.

9. Літери **Θ (фіта), Ψ(псі), Ξ(ксі)** вживали лише в словах, запозичених із грецької мови, вони звучали відповідно як [ф], [пс], [кс] (**Θοδῶρς, алеξάνδρς, Ψαλμς**).

10. Вимова **г** схожа на звукове значення української літери **г**, але в позиції перед **г, к, х** (під впливом грецького правопису) приголосний **г** набував звукового значення [н]: (**аггелъ**).

11. Приголосний **s** звучав як афrikата [дз]: **сѢло, пѢнась**.

12. Лігатура **т** передавала сполучення двох пом'якшених приголосних [шт'], на письмі часто замість лігатури писали дві літери – **шт**.

13. Скорочені слова, записані під титлами, варто читати повністю, як і числа, які позначали літери під титлом, виділені з обох боків крапками.

14. Варто зауважити, що власні назви в писемних пам'ятках старослов'янської мови часто писали з малої літери.

15. Розділові знаки старослов'янської мови перебували в стадії формування, тому вони функціонували рідко і часто незакономірно. Так, крапка не завжди позначала кінець речення, її часто ставили й у середині.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Агіографія – 1) життя святих (літературний жанр); 2) наука про святих

Апракос – службове Євангеліє

Венеди (венети) – назва слов'ян

Глаголиця – назва давньої азбуки

Дублети – літери, які пишуться по різному, мають різне числове значення, але фонетично позначають один звук

Євангеліє – 1) блага звістка; 2) оповіді про життя та вчення Ісуса Христа

Ізводи – хронологічно пізніші територіальні варіанти старослов'янської мови

Індикт – позначка 15-ти років

Камора – діакритичний знак, який позначає пом'якшення приголосних

Кількісні чергування – чергування однакових за артикуляцією, але різних за тривалістю звучання голосних

Кіноварь – яскраво-червона фарба мінерального походження

Кирилиця – назва азбуки

Лігатури – букви, які складаються з двох звуків

Міссал – збірка в якій подається уривок з меси

Напівустав – різновид письма

Номоканон – збірки церковних законоположень

Носові голосні (юси) – це голосні, які мають носовий призвук

Паєрик (паєрок) – діакритичний знак, пропуск редукованих (надкоротких) голосних

Палатальні приголосні – пом'якшені приголосні

Палеографія – історико-філологічна наука, яка досліджує пам'ятки писемності

Палімпсест – коли стирається один текст, а поверх пишеться інший текст

Пергамент – шкіра телят

Праслов'янська мова (прамова) – мова, на ґрунті якої утворюються споріднені мови

Псалом – пісня

Псалтир – збірка пісень

Редуковані (надкороткі) голосні – голосні Ъ, Ь

Складотворчі приголосні – сонорні Р, Л

Скоропис – різновид письма

Списки – пізніші копії, які датуються X-XI ст.

Старослов'янська мова – це умовна назва найдавнішої писемно-літературної мови слов'ян

Титло – діакритичний знак для позначення: 1) скорочення; 2) числа

Требник – збірник молитов на будь-яку потребу (требу)

Устав – різновид письма

Юс великий Ж – голосний [О] з носовим призвуком

Юс малий А – голосний [Е] з носовим призвуком

Якісні чергування – чергування однакових за тривалістю, але різних за артикуляцією звуків.

Рекомендована література

Основна

1. Леута О. І. Старослов'янська мова. Київ : Інкос, 2007. 255с.
2. Майборода А. Старослов'янська мова. Київ : Вища школа, 1969. 267 с.
3. Кривчик В.Ф., Можейко Н.С. Старослов'янська мова. Мінськ : Наука, 1985. 234 с.
4. Хабургаев Г.А. Старославянский язык. Москва : Наука, 1974. 287 с.
5. Ван-Вейк А. Руководство по старославянскому языку. Москва : Наука, 1952. 167 с.
6. Мейе А. Старославянский язык. Москва : Наука, 1951. 234 с.
7. Горшков А. Старославянский язык. Москва : Наука, 1963. 287 с.
8. Кондрашов Н. Славянские языки. Москва : Наука, 1956. 125 с.
9. Львов А. Очерки по лексике памятников старославянской письменности. Москва : Наука, 1968. 156 с.
10. Сказания о начале славянской письменности. Москва : Наука, 1981. 215 с.

11. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. Київ : Наукова думка, 1983. 253 с.

Додаткова

1. Елкина Н. Старославянський язык. Москва : Высшая школа, 1960. 176 с.

2. Истрин В. 1100 лет славянской азбуки. Москва : Наука, 1963. 123 с.

3. Львов А. Очерки по лексике памятников старославянской письменности. Москва : Наука, 1966. 154 с.

4. Нахтигал Р. Славянские языки. Москва : Наука, 1963. 124 с.

5. Селищев А. Старославянський язык. Ч. I. Москва : Наука, 1951, Ч II. Москва : Наука, 1952.

6. Памятники старославянского языка. СПб., 1904.

Інформаційні ресурси

1. Громик Ю.В. Старослов'янська мова. Збірник вправ та завдань. URL : <http://www.univer.lutsk.ua/img/facult/17/176/Hromyk.pdf>

2. ЕНЦИКЛОПЕДІЇ «УКРАЇНСЬКА МОВА». URL : <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>

3. Писемні пам'ятки. URL: <http://besieda.in.ua/pismo/pisemni-pamiatky>

4. Черноризец Храбр. Сказания о письменах. URL : <http://древниецивилизации.рф/Slavs/hrabr.html>

5. Остромиро євангеліє. URL : <http://www.bibliotekar.ru/rus/93-2.htm>

6. Палеографія. URL: [Opera - \[Палеографія. Українська мова. Енциклопедія.\]](#)

7. Старослов'янська мова. URL: [Opera - \[Старослов'янська мова\]](#)

8. Старослов'янська мова URL : <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=2618>

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Зміст практичних занять	9-25
Контрольна робота № 1.....	26
Контрольна робота № 2.....	27
Самостійна робота.....	31
Індивідуальне завдання.....	33
Тести для самоперевірки.....	35
Підсумковий контроль (завдання).....	38
Рекомендації до прочитання пам'яток старослов'янської писемності..	42
Термінологічний словник.....	43
Література.....	44

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Ільченко Ірина Іванівна

СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКА МОВА

Методичні рекомендації до практичних занять та
самостійної роботи
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 035
філологія спеціалізації українська мова та література

Рецензент:

*Мацегора І.Л., кандидат філологічних наук, доцент кафедри
слов'янської філології ЗНУ*

Відповідальний за випуск:

*Христіанінова Р.О., доктор філологічних наук, професор, завідувач
кафедри української мови ЗНУ*

Коректор:

*Ільченко І.І., кандидат філологічних наук, доцент кафедри
української мови ЗНУ*